

Kategorizacija arheoloških najdišč na območju občin Koper, Izola in Piran

© Jaka Bizjak

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Piran, jaka.bizjak@zvkd.si

Izvleček: Prispevek obravnava trenutno stanje na področju kategorizacije arheoloških najdišč na območju slovenske Obale. Predstavljen je zakonski okvir za razvrščanje arheoloških najdišč v tri kategorije, ki mu sledita analiza zastopanosti in predstavitev značilnosti posameznih kategorij na obravnavanem območju. V nadaljevanju je podan vpogled v varstvene režime, ki jih je potrebno upoštevati pri posegih v posamezna najdišča. Razvrstitev raznovrstnih varstvenih režimov v tri skupine glede na njihovo permisivnost in soočenje teh skupin s tremi nominalnimi kategorijami arheoloških najdišč kaže, da so nominalne kategorije predvsem posledica vzpostavljanja varstva arheološke dediščine in da se njeno vrednotenje bolj odraža v varstvenih režimih. V zadnjem delu prispevka so predstavljeni nekateri izzivi, s katerimi se v tako delujočem sistemu sooča konservatorska stroka.

Ključne besede: arheološko najdišče, kategorizacija, varstveni režim

Abstract: The contribution deals with the current state of affairs in the field of archaeological site categorization in the Slovenian littoral. It presents the legal framework for classifying archaeological sites into three categories, followed by a numerical analysis and presentation of the characteristics of individual categories. The contribution also offers an overview of the protection regimes to be complied with by interventions into individual sites. The various protection regimes were classified into three groups according to their permissiveness. Comparing these with the three nominal categories of archaeological sites shows that the categories are primarily the consequence of the different ways in which archaeological heritage was being protected. The comparison also shows that the protection regimes reflect the evaluation of the heritage. The contribution concludes with some of the challenges that the conservation profession faces within the currently existing system.

Keywords: archaeological site, categorization, protection regime

Prispevek povzema podatke, ki sem jih predstavil na predavanju v okviru strokovnega posveta Kategorizacija arheoloških najdišč/upravljanje z arheološko dediščino in spomeniki, ki ga je 28. februarja 2014 v Ljubljani organiziralo Slovensko arheološko društvo. Namen predavanja je bil predstaviti trenutno stanje na področju kategorizacije arheoloških najdišč na območju, za katerega je pristojna piranska območna enota ZVKDS¹ (območje občin Koper, Izola in Piran ter območje slovenskega morja),² in pri tem opozoriti na izzive, ki jih tako delujoči sistem predstavlja za konservatorsko stroko. Viri za analizo kategorij arheoloških najdišč in njihovih varstvenih režimov so bili register kulturne dediščine, veljavni odloki in akti o razglasitvah kulturnih spomenikov ter veljavni prostorski akti. Zbrani podatki lahko zaradi spremenljivosti narave registra kulturne dediščine in kompleksnosti na področju prostorskega načrtovanja (razdrobljenosti in zastarelosti prostorskih aktov) vključujejo napake, vendar natančnost analize zadošča za predstavitev generalne slike, ki bo, upam, vsaj skromen prispevek k tematiki o nujnosti vzpostavitve racionalnejšega vseslovenskega sistema vrednotenja arheološke dediščine.

Definicija arheološkega najdišča iz ZVKD-1³ je sledeča: »Arheološko najdišče je originalni kraj deponiranja in odkrivanja arheoloških ostalin. Strokovno identificirano in registrirano arheološko najdišče postane dediščina.«⁴ Z identifikacijo in registracijo arheološkega najdišča se ohranjanje njegovega družbenega pomena torej smatra kot javna korist, zato se nad njim vzpostavi varstvo. Na podlagi ovrednotenja družbenega pomena ZVKD-1 predvideva tri kategorije arheoloških najdišč. Osnovno kategorijo predstavlja registrirano arheološko najdišče, ki status pridobi z vpisom v register kulturne dediščine. Vpis izvede Ministrstvo za kulturo, lastnik zemljišča pa v postopek ni vpleten in o vpisu ni posebej obveščen (podatek je javno dostopen na svetovnem spletu). Drugo kategorijo predstavlja arheološko najdišče, ki ima poseben pomen za občino in je bilo z odlokom občinskega sveta razglašeno za spomenik lokalnega pomena, tretjo kategorijo pa arheološko najdišče, ki ima izjemen pomen za državo in je bilo z aktom vlade razglašeno za spomenik državnega pomena. Lastnik zemljišča je v obeh primerih obveščen o razglasitvi, in sicer bodisi direktno bodisi ob izvedbi javne obravnave, in ima možnost, da se do načrtovane razglasitve opredeli.⁵

Na območju pod pristojnostjo piranske enote ZVKDS je bilo konec februarja 2014 varovanih 219 arheoloških

¹ Javni zavod Republike Slovenije za varstvo kulturne dediščine.

² Na območju pod pristojnostjo piranske enote ZVKDS je bila nedavno ustanovljena nova občina Ankaran, vendar analiza podatkov tega ni upoštevala, podatki z območja nove občine so bili razumljeni kot podatki z območja Mestne občine Koper.

³ Zakon o varstvu kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 16/2008, 123/2008, 8/2011, 30/2011-Odl. US, 90/2012 in 111/2013).

⁴ 4. točka 3. člena ZVKD-1.

⁵ 9. in 11. člen ZVKD-1.

najdiščih. 199 (90,9 %) najdišč je imelo status registriranega arheološkega najdišča, 18 (8,2 %) najdišč je imelo status spomenika lokalnega pomena in 2 (0,9 %) najdišči sta imeli status spomenika državnega pomena. Največji delež najdišč se nahaja na območju Mestne občine Koper – skupno 153 najdišč, od tega 147 (96,1 %) s statusom registriranega arheološkega najdišča, 5 (3,3 %) s statusom spomenika lokalnega pomena in 1 (0,6 %) s statusom spomenika državnega pomena. Na območju Občine Izola je skupno 15 zavarovanih najdišč, od tega 10 (66,6 %) registriranih arheoloških najdišč, 4 (26,7 %) spomeniki lokalnega pomena in 1 (6,7 %) spomenik državnega pomena. Na območju občine Piran je prav tako 15 najdišč, od tega 6 (40 %) s statusom registriranega arheološkega najdišča in 9 (60 %) s statusom spomenika lokalnega pomena. 36 registriranih arheoloških najdišč se nahaja na območju morja (Splet 1).

Več kot polovica od 199 najdišč z območja obalnih občin in morja, ki sodijo v osnovno kategorijo varstva, je bila v Register kulturne dediščine vpisana na podlagi podatkov iz strokovnih podlag, ki jih je sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja takratni Medobčinski zavod za spomeniško varstvo Piran pripravil v sklopu sprejemanja dolgoročnih družbenih planov občin za obdobje 1986–2000.⁶ Kasneje so bila najdišča identificirana in registrirana predvsem na podlagi rezultatov predhodno izvedenih arheoloških raziskav za oceno arheološkega potenciala v sklopu sprejemanja državnih prostorskih načrtov oziroma ob sistematičnem zbiranju podatkov o morskih najdiščih. Delež najdišč, ki so bila naključno odkrita med gradbenimi ali drugimi posegi, je bil majhen. Vseh 18 arheoloških najdišč s statusom spomenika lokalnega pomena je bilo razglašanih s „paketnimi“ odloki,⁷ v katerih so bile obravna-

vane vse zvrsti dediščine na območju posamezne občine. Pri tem je bila primarno v ospredju vzpostavitev varstva nad enotami dediščine in ne ovrednotenje ter izbor arheoloških najdišč s posebno družbeno vrednostjo. Nasprotno pa sta bili dve arheološki najdišči za spomenik državnega pomena razglašeni s samostojnim odlokom⁸ na podlagi prepoznanega izjemnega družbenega pomena.

Obstoječa kategorizacija arheoloških najdišč na območju slovenske Obale je torej bolj posledica drugačne pretekle prakse in pravne podlage za vzpostavljane varstva nad kulturno dediščino kot izvedene valorizacije arheološke dediščine. Pravi odraz ovrednotenja arheoloških najdišč se zato ne kaže toliko v nominalnih kategorijah kot v varstvenih režimih, ki jih je potrebno upoštevati pri posegih v posamezna najdišča. Na podlagi določil iz ZVKD-1 varstveni režim predstavlja »pravila, ki ob upoštevanju družbenega pomena spomenika in na podlagi njegovega vrednotenja konkretizirajo omejitve lastninske pravice ter drugih upravičenj in določajo ukrepe za izvedbo varstva«.⁹ Za posege v območje registriranega arheološkega najdišča velja varstveni režim, ki je določen v veljavnem prostorskem aktu. Za posege v arheološko najdišče, ki ima status spomenika lokalnega ali državnega pomena, pa velja bodisi varstveni režim, ki je določen v odloku oziroma aktu o razglasitvi spomenika, bodisi varstveni režim iz veljavnega prostorskega akta.¹⁰

Za posege v večino registriranih arheoloških najdišč na območju slovenske Obale veljajo varstveni režimi, ki so določeni v že omenjenih strokovnih podlagah iz leta 1985.¹¹ V strokovnih podlagah, ki so bile pripravljene v okviru sprejema družbenega plana za območje občine Koper, so bile oblikovane tri stopnje varstvenih režimov za arheološka najdišča. Prva stopnja zapoveduje varovanje celotnega območja arheološke dediščine v neokrnjeni obliki. Dediščina je nedotakljiva in njene glavne sestavine morajo ostati nespremenjene tudi po sistematičnem izkopavanju. Druga stopnja zahteva varovanje vseh pomembnejših sestavin arheološke dediščine. Pred zemeljskimi ali gradbenimi deli je treba teren arheološko raziskati, bistvene sestavine pa je potrebno prezentirati

6 Območja varstva kulturne in naravne dediščine (MZSVP, 1985) kot strokovne podlage za Dolgoročni plan občine Koper za obdobje 1986–2000 (UO 25/86, 10/88, 9/92, 4/93, 7/94, 25/94, 14/95, 11/98, 16/99, 33/01 in 96/04), Območja varstva kulturne dediščine (MZSVP, 1985) kot strokovne podlage za Dolgoročni plan občine Izola za obdobje 1986–2000 (UO 5/89), Območja varstva kulturne dediščine (MZSVP, 1985) kot strokovne podlage za Dolgoročni plan občine Piran za obdobje 1986–2000 (UO 25/86, 10/89, 24/91, UL 49/95 in UO 12/97).

7 Odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti in kulturnih spomenikov na območju občine Sežana (UO 13/92, UL 68/95, 4/96) (občina Koper za razliko od ostalih dveh obalnih občin nikoli ni izpeljala razglasitve arheoloških spomenikov lokalnega pomena; vsi tovrstni spomeniki na njenem območju so bili razglašeni z odloki drugih občin), odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Izola (UO 31/84, 16/85, 15/90), odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Piran (UO 26/83, 3/2009).

8 Odlok o razglasitvi območja gradu Socerb za kulturni spomenik državnega pomena (Ur. list 81/99, 55/2002), odlok o razglasitvi Arheološkega najdišča Simonov zaliv za kulturni spomenik državnega pomena (Ur. list 81/99).

9 40. točka 3. člena ZVKD-1.

10 4. odstavek 28. člena in 4. odstavek 29. člena ZVKD-1.

11 Glej opombo 6.

in situ ali v sklopu novogradnje. Tretja stopnja zahteva varovanje bistvenih sestavin arheološke dediščine. V primeru zemeljskih del predpisuje arheološki nadzor, v primeru arheoloških najdb pa sistematična izkopavanja. V strokovnih podlagah je bila nato za vsako posamično najdišče posebej določena stopnja varstvenega režima in navedene so bile dodatne usmeritve, ki so upoštevale specifično naravo najdišča. V strokovnih podlagah, ki so bile izdelane za območje občin Izola in Piran, so bili sorodni varstveni režimi oblikovani za vsako arheološko najdišče posebej. Za posege v registrirana arheološka najdišča, ki so bila identificirana kasneje in zato niso bila vključena v navedene strokovne podlage, veljajo varstveni režimi, ki so določeni v državnih prostorskih načrtih, občinskih podrobnih prostorskih načrtih in drugih izvedbenih prostorskih aktih. Ti režimi so navadno izpeljani iz pravnega režima varstva arheoloških najdišč, ki je naveden v priročniku Ministrstva za kulturo.¹² Ta predvideva ohranjanje arheološke dediščine in prepoveduje posege z negativnimi vplivi na dediščino, razen izjemoma, če ni mogoče najti drugih rešitev in je to dopustno na podlagi rezultatov predhodnih arheoloških raziskav.

Za posege v arheološke spomenike lokalnega pomena na območju slovenske Obale veljajo varstveni režimi, ki so za vsako najdišče posebej določeni v strokovnih osnovah, ki so sestavni del odlokov o razglasitvah.¹³ Ti varstveni režimi so sestavljeni podobno kot varstveni režimi iz strokovnih podlag za družbene plane občin. Primer predstavlja varstveni režim za spomenik Izola – Arheološko območje Viližan (EŠD: 7220), ki se glasi tako: »Zemljišče se pri zemeljskih delih predhodno arheološko razižče. Če gre za najdbe arhitekturnih ostankov, ki predstavljajo za zgodovino poselitve ali arheologijo izredno pomembne najdbe, se prezentirajo *in situ*, če jih je možno zavarovati na prostem. Sicer jih je treba prezentirati v sklopu obstoječih stavb ali novogradenj. Pred načrtovanjem posegov je potrebno predhodno soglasje pristojne spomeniško-varstvene službe.«¹⁴ Za posege v arheološka spomenika državnega pomena veljata varstvena režima, ki sta navedena v aktih o razglasitvi.¹⁵ Oba predpisujeta varovanje dediščine v celoti, izvirnosti in neokrnjenosti,

vsako rabo in vse posege podrejata ohranjanju in vzdrževanju dediščine ter dopuščata izvedbo znanstveno-raziskovalnih raziskav in prezentacij kulturnih vrednot spomenikov.

Kljub pestrosti in pogosto individualni prilagojenosti je vse varstvene režime, ki veljajo pri posegih v registrirana arheološka najdišča in arheološke spomenike pod pristojnostjo piranske enote ZVKDS, moč razvrstiti v tri skupine. Prvo skupino predstavljajo varstveni režimi za ohranitev arheološke dediščine. Ti režimi zapovedujejo rabo zemljišč, ki je podrejena ohranjanju dediščine in njenega konteksta v neokrnjeni obliki. Dovoljeni so posegi, ki služijo ohranjanju, raziskovanju in promociji arheološke dediščine (znanstveno-raziskovalne raziskave, prezentiranje in interpretiranje dediščine, izvedba arheoloških parkov, muzejev na prostem itd.). Drugi posegi so dovoljeni izjemoma in le na že degradiranih območjih arheološkega najdišča (npr. na že pozidanem delu najdišča). Drugo skupino predstavljajo varstveni režimi za nadzorovano odstranitev arheološke dediščine. Ti režimi dovoljujejo posege, ki predvidevajo odstranitev arheološke dediščine, pri čemer se ta obvezno opravi z izvedbo predhodne arheološke raziskave. Ohranitev dediščine *in situ* je predvidena le v primerih, ko pride med raziskavo do odkritja arheoloških ostalin izjemnega pomena. Tretjo skupino predstavljajo kombinirani varstveni režimi, ki na delu najdišča predpisujejo ohranitev arheološke dediščine, na preostalem območju pa dovoljujejo njeno odstranitev z izvedbo predhodne arheološke raziskave.

Na območju pod pristojnostjo piranske enote ZVKDS je bilo konec februarja 2014 med 219 arheološkimi najdišči 25 (11,4 %) takih, na katerih je veljal varstveni režim za ohranitev arheološke dediščine. Na 158 (72,2 %) najdiščih je veljal varstveni režim za nadzorovano odstranitev arheološke dediščine, na 36 (16,4 %) najdiščih pa kombinirani varstveni režim. Na območju občine Koper je bilo 21 (13,7 %) arheoloških najdišč z varstvenim režimom za ohranitev dediščine, 102 (66,7 %) najdišč z varstvenim režimom za nadzorovano odstranitev dediščine in 30 (19,6 %) najdišč s kombiniranim varstvenim režimom. Na območju občine Izola so bila 3 (20 %) najdišča z varstvenim režimom za ohranitev dediščine, 11 (73,3 %) najdišč z varstvenim režimom za nadzorovano odstranitev dediščine in 1 (6,7 %) najdišče s kombiniranim varstvenim režimom. Na območju občine Piran je bilo 1 (6,7 %) arheološko najdišče z varstvenim režimom za

12 Priročnik pravnih režimov varstva, ki jih je treba upoštevati pri prostorskem načrtovanju in posegih v prostor v območjih kulturne dediščine (Splet 2).

13 Glej opombo 8.

14 Strokovne osnove za razglasitev nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov v občini Izola (MZSVP, 1984)

15 Glej opombo 9.

ohranitev dediščine, 9 (60 %) najdišč z varstvenim režimom za nadzorovano odstranitev dediščine in 5 (33,3 %) najdišč s kombiniranim varstvenim režimom. Na vseh 36 najdiščih v morju je veljal varstveni režim za nadzorovano odstranitev dediščine.

Ob soočenju s tako zasnovanim sistemom kategorizacije in njegovim izvajanjem v praksi se konservator – arheolog sreča z nekaterimi izzivi. Osnovnega predstavlja dejstvo, da so pravne podlage, ki omogočajo varstvo arheoloških najdišč, zastarele. V vseh treh obalnih občinah so še vedno v veljavi družbeni plani in odloki o razglasitvah, ki so bili ustvarjeni v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, kar pomeni, da so bili varstveni režimi, ki veljajo na večini arheoloških najdišč, narejeni na podlagi drugačne pravne zasnove varstva kulturne dediščine. Poseben problem predstavljajo arheološka najdišča, ki so vpisana v register kulturne dediščine, a hkrati niso upoštevana v veljavnih prostorskih aktih. Glede na to, da je na podlagi določil iz ZVKD-1 register namenjen informacijski podpori¹⁶ in ne vzpostaviti pravnega varstva v primeru posegov, so ta najdišča ranljiva.

Poleg varstva najdišč na podlagi zastarelih predpisov predstavljajo izziv tudi nova odkritja oz. iz njih izhajajoča odločitve o tem, kaj vse pojmovati kot arheološko najdišče in kot tako predlagati za vpis v register kulturne dediščine. Načeloma se v register vpišejo vsi originalni kraji deponiranja in odkrivanja arheoloških ostalin. Problem nastopi takrat, ko so podatki preskopi in na njihovi podlagi ni mogoče odločiti o tem, ali gre za originalen kraj deponiranja arheoloških ostalin oziroma za arheološke ostaline v sekundarni legi, določitev in registracija najdišča pa predstavlja edino možnost za izvedbo nadaljnjih ukrepov varstva. Primer predstavlja utečena praksa pri oceni arheološkega potenciala v okviru sprejemanja prostorskih aktov, pri kateri se mora konservator na osnovi (pre)skromnih pozitivnih rezultatov ekstenzivnega terenskega pregleda odločiti, ali neko zemljišče predlagati za vpis v register in na njem izpeljati nadaljnje raziskave ali ga sprostiti za izvedbo predvidenih gradbenih posegov. Soroden izziv nastopi takrat, ko je originalnost kraja deponiranja dokazana, a je odprta odločitev o tem, ali gre pri odkritih ostalinah za arheološko dediščino, ki jo je potrebno raziskovati in varovati, ali ne. To velja predvsem za novoveške ostaline, ki na podlagi določil iz ZVKD-1 ustrezajo definiciji arheoloških ostalin,

a jih kot take zaradi številčnosti in obsežnosti ni mogoče obravnavati. Ta problematika je bila izpostavljena takoj po sprejemu ZVKD-1 v letu 2008 (Štular 2008, 79), vendar jasna strategija varstva ostalin z upoštevanjem domen arheologije mlajših obdobj še ni bila oblikovana.

Obstoječi sistem kategorizacije arheoloških najdišč torej ponuja tri nominalne kategorije varstva in omogoča oblikovanje raznovrstnih varstvenih režimov zanje. Na območju pod pristojnostjo piranske enote ZVKDS se ovrednotenje posameznega arheološkega najdišča bolj kot v nominalni kategoriji odraža v njegovem varstvenem režimu, poglobitve težave pri izvajanju varstva pa predstavljajo zastareli prostorski akti in odloki o razglasitvah spomenikov. Za zagotovitev uspešnega, pravno vzdržnega in strokovno korektnega varstva arheoloških najdišč bo zato v bližnji prihodnosti potrebno izvesti ustrezno posodobitev pravnih podlag in iz njih izhajajočih varstvenih režimov. To bo moč doseči le z vpeljavo sistematičnega in metodološko jasno opredeljenega vrednotenja arheološke dediščine na eni strani ter s tvornim sodelovanjem z lokalnimi oblastmi, sprejemom občinskih prostorskih načrtov in novih odlokov o razglasitvi arheoloških spomenikov na drugi strani.

Literatura / Reference

ŠTULAR, B. 2008, Kje so meje slovenske arheologije? O posrednjeveških arheologijah v Sloveniji. – *Arheo* 25, 79–80.

Spletna vira / Web sources

Splet 1/Web 1:

<http://rkd.situla.org/> (dostop: februar 2014).

Splet 2/Web 2:

http://giskd2s.situla.org/evrdd/P_09_04_03.htm (dostop: februar 2014).

¹⁶ 65. člen ZVKD-1.